

КРИЗА УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЧИ ЇХ НАЯВНОЇ МОДЕЛІ?

Анатолій Романюк,

доктор політичних наук, професор,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри політології

ORCID: 0000-0003-2560-1382; anatoliy.romanyuk@gmail.com

Повномасштабна агресія Росії проти України 24 лютого 2022 року якісно змінила ситуацію у всіх сферах життя держави. Повний аналіз отриманих і потенційно можливих наслідків агресії ми зможемо зробити лише після завершення війни. Однак уже формат змін, які пережила країна під час війни в умовах воєнного стану, свідчить про можливість і потребу масштабного перезавантаження політичної системи, відповідно, і головних її елементів. Політичні партії виступають одним з ключових інститутів, які виконують у демократичному суспільстві низку важливих суспільних функцій. Набуття Україною у 2022 р. статусу країни-кандидата в члени ЄС, з одного боку, стало фактом міжнародного визнання рівня суспільних трансформацій, а з другого, зумовлює необхідність продовжувати зміни, в тому числі, у демократичній сфері, щоб відповідати вимогам Копенгагенських критеріїв, що є підставою прийняття позитивного рішення про приєднання до Європейського Союзу. Мета нашої публікації: аналіз стану політичних партій України напередодні війни й окреслення основних викликів, детермінованих повномасштабною війною, перед політичними партіями/партійною системою країни.

Процес «перебудови», започаткований в СРСР у 1985 р., та проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. визначальним чином вплинули на політичну активність і позицію громадян, одним з виявів якої стало формування політичних партій. Хоча формально першою політичною партією став заснований у 1988 р. Український християнсько-демократичний фронт (В. Січко – перший очільник) [1, с. 15], але реально процес формування багатопартійності в Україні розпочався з проголошення і початку функціонування Народного Руху України. НРУ сформувався як опозиція

«керівній та спрямовуючій ролі» КПРС та КПУ як республіканській частині єдиної партії. Незважаючи на формальний громадсько-політичний статус, це був класичний політичний інститут рухівського формату, який об'єднав у собі прихильників різних систем цінностей та світоглядів заради ліквідації монополії КПРС та досягнення Україною незалежності. Після розвалу СРСР, проголошення незалежності і заборони в Україні КПУ НРУ втратив спільну консолідуючу мету і частково став платформою для утворення нових партій. Однак формування політичних партій в Україні мало інші підстави, ніж у європейських країнах, де цей політичний інститут виник і розвинувся. В європейському випадку політичні партії формувалися як інститути представництва та захисту групових інтересів робітників, селян, вірних конкретних конфесій, представники етнічних та етномовних, територіальних груп і спільнот тощо. Означена властивість була притаманна політичним партіям протягом більшої частини ХХ ст.¹, що яскраво виявилось у конструкції соціополітичних поділів, розроблених С. Ліпсетом та С. Рокканом. Натомість, після проголошення незалежності Україною внаслідок активних процесів трансформації стара структура групової належності вже вмирала, а нова ще не сформувалася. Головним рушієм творення нових партій стали амбіції політиків, відповідно, абсолютна більшість українських політичних партій формувалися персоналістськими, або лідерськими. Вони виникали навколо амбітного/впливового політика насамперед через залучення його друзів, симпатиків, які становили ядро керівництва і самої партії. Партійні керівники переважно були і є «довічними», незалежно від результатів партійної діяльності.

На початок 2022 р. в Україні було зареєстровано 370 політичних партій [3]. На нашу думку, їх ми можемо структурувати на основі показника участі у національних/парламентських та місцевих виборах. З формального погляду закону про політичні партії в Україні вони всі (виходячи зі свого статусу – «всеукраїнських») мали б мати національний характер.

¹ Лише у 1960-х рр. О. Кірххеймер обґрунтовує появу/існування «всеохопних» партій [2, с. 188]. У подальшому цей тип отримав інші визначення, в тому числі «електоральних партій». Спільними ознаками цього типу партій вважали спрямування своєї діяльності/звернення до представлення інтересів більшості населення/виборців, а не секторальних/окремих суспільних груп.

Таблиця 1.

Рівень підтримки політичних партій на парламентських виборах у загальнодержавному виборчому окрузі

Рік	К-сть зареєстрованих п.п. [3]	Взяли участь у виборах	Обрані до парламенту
29.03.1998	37	30	8
31.03.2002	77	33	6
26.03.2006	117	45	5
Позачергові 30.09.2007	126	20	5
28.10.2014	181	21	5
Позачергові 26.10.2014	206	29	6
Позачергові 21.07.2019	349	24	5

Джерело: [3].

Однак на підставі інформації ЦВК, яка наведена в табл. 1, ми бачимо, що чітко прослідковується тенденція скорочення частки політичних партій, які здатні взяти участь у парламентських виборах на національному рівні шляхом формування власного списку, і зовсім малою є частка партій, які здатні провести своїх представників до парламенту. Ми можемо припустити, що до числа національних партій мають належати ті партії, які здатні брати участь у парламентських виборах шляхом висунення списку партійних кандидатів. Під час виборів ми також маємо справу з партіями, які згідно з законодавством мають статус суб'єкта виборчого процесу, що передбачає не лише факт висунення партійних кандидатів, але й участь у роботі виборчих комісій різного рівня. Для партій, які реєструють власний список, це є іманентною властивістю. Натомість існують партії, які не висувають власних кандидатів, але отримують квоти у складі виборчих комісій різного рівня. Ці партії, на наше переконання, не повинні трактуватися як партії національного рівня. Таким чином, частка партій, здатних брати участь у національних виборах, становить близько 1%.

Окрім парламентських виборів, ми маємо низку виборів на місцевому рівні: до обласних, районних, міських рад, голів міст та ОТГ.

Таблиця 2.

**Кількісні параметри політичних партій України з
урахуванням результатів місцевих виборів**

Рік виборів	Кількість зареєстрованих політичних партій [3]	Кількість парламентських партій	Кількість партій, які зареєстрували кандидатів	Кількість партій, які провели своїх кандидатів
2010	151	5	124	124
2015	223	6	122	89
2020	352	5	144	112

Джерело: [4].

Таблиця 2 складена за результатами трьох останніх виборів до місцевих органів влади. Як бачимо, частка партій, які зареєстрували власні партійні списки й зуміли провести до рад різного рівня своїх представників, є значно більшою порівняно з парламентськими виборами. Коли ми обрахуємо ці частки за результатами останніх виборів 2020 р., то частка партій, що висунули своїх кандидатів, буде становити 40%, а частка тих, хто провів своїх кандидатів до представницького органу, становила 31,8%. До першої та другої групи будуть входити й партії національного рівня, але в сукупності ця друга група з першою у своєму складі буде становити менше половини від усіх зареєстрованих офіційно політичних партій. Умовно другу групу ми можемо кваліфікувати як регіональні політичні партії. Щодо третьої групи – її, на нашу думку, слід характеризувати як формальні партії, оскільки вони пройшли процедуру реєстрації і партії з відповідною назвою є зафіксовані в національному реєстрі. Періодично, особливо напередодні виборів, деякі партії з цієї групи стають базою для оформлення нового політичного актора. Рідше ми можемо бачити серед партій цієї групи політичні сили, які пробували брати участь у виборах різного рівня, але не мали успіху, переважно вони трансформуються в партії другої групи/регіональні. Незалежно від цих двох особливостей, означена група виступає резервуаром формально зареєстрованих, але фактично бездіяльних партій. На жаль, ця група становить абсолютну більшість серед представлених у Реєстрі політичних партій України.

Однак виділені кількісні параметри політичних партій потребують додаткового аналізу для розуміння стану політичних партій України. Закон «Про політичні партії в Україні» дає таке визначення: «Це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [5]. Що стосується реєстрації, згідно із законом, ми вже розглянули цей параметр. Зараз плануємо розглянути характеристики об'єднання громадян: програмну та ідеологічну спрямованість, участь у виборах та стан членства.

Усі політичні партії під час свого утворення та в процесі реєстрації представляли власну програму, однак не завжди ми можемо говорити про певну відповідність партійної програми конкретній ідеології. Ми виходимо із визначення Роджера Ітвела, що «політична ідеологія – це відносно цілісна сукупність емпіричних фактів і нормативних переконань та думок, сконцентрованих на проблемах природи людини, історичних процесах та соціально-політичних подіях/процесах. Традиційно вона формується у зв'язку із програмою, спрямованою на розв'язання короткотермінових проблем. Залежно від її відносин зі структурою домінуючих цінностей ідеологія здатна виконувати функції стабілізації або революційні» [6, с. 11]. Дослідник також наголошував, що політична ідеологія виступає продуктом колективної думки, а не індивідуальної. До цього також варто додати, що кожна ідеологія не виступає стандартним, незмінним конструктом, навпаки – вона постійно змінюється з часом, модифікується у відповідь на численні виклики. Ми проаналізували програми всіх парламентських партій, які були обрані до Верховної Ради України у 2019 р. Можемо констатувати, що всім партійним програмам властиві подібність і відчутна розпливчатість декларованих положень. Загальними висновками розгляду передвиборчих програм ми вважаємо: 1) головною ознакою передвиборчих програм парламентських партій виступає популізм; 2) жодна програма не може бути розглянута як приклад конкретної політичної ідеології. Як правило, всім програмам властивий мікс з положень, які ми можемо трактувати як маркери різних ідеологій. Подібна ідеологічна різнобарвність свідчить про слабкість ідеологічної складової

парламентських партій. На жаль, подібна ситуація властива більшості діючих політичних партій та абсолютній більшості зареєстрованих. Певною мірою означена ситуація може бути пояснена тим, що всі політичні партії у своїй діяльності й особливо під час виборів роблять ставку на все населення, а не на конкретні суспільні групи.

Участь у виборах виступає однією з головних ознак політичних партій. Однак, як свідчить статистика ЦВК України, лише 40% зареєстрованих партій беруть участь у виборах різного рівня. Одночасно, параметри участі партій у виборах так само суттєво відрізняються. Стабільність у формі постійної або повторюваної участі у виборах, що виявляється у підтримці виборцями партійної програми та її кандидатів, властива не багатьом партіям. Відповідно, на нашу думку, слід звернути увагу на показники електоральної волатильності [7]. На підставі даних про результати парламентських виборів, розміщених на сайті ЦВК України, з допомогою математичного відображення різних опцій формули індексу електоральної мінливості ми підраховали показники загальної/ сумарної електоральної волатильності та окремо внутрішньо системної й позасистемної електоральної волатильності (табл. 3).

Таблиця 3.

Зміна рівня електоральної волатильності на парламентських виборах в Україні (1998–2019 рр.)

Роки виборів	Загальна/сумарна електоральна волатильність (V)	Внутрішньо-системна електоральна волатильність (B.V)	Позасистемна електоральна волатильність (A.V)	
	Показник індексу, %	Показник індексу, %	Показник індексу, %	Частка у % до загальної електоральної волатильності
1998–2002	69,21	6,63	62,58	90,40
2002–2006	56,01	26,99	29,02	51,81
2006–2007	53,86	19,43	34,43	63,92
2007–2012	37,02	14,69	22,33	60,32
2012–2014	84,13	20,87	63,26	75,19
2014–2019	86,04	12,58	73,46	85,37
Середній показник	64,37	16,86	47,51	71,17

Джерело: [4].

За винятком випадку 2007–2012 рр., під час п'яти інших парламентських виборів в Україні індекс електоральної волатильності перевищив позначку 50%. Це означає, що більш ніж половини громадян України на чергових або позачергових парламентських виборах відійшли чи традиційно відходять від свого попереднього вибору і віддавали та віддають перевагу іншому політичному агенту/актору, тобто змінили та змінюють свій електоральний вибір. Якщо середній показник загальної чи сумарної електоральної волатильності упродовж означеного періоду часу становив 64,37%, то в ньому позасистемна електоральна волатильність становила 47,51%. На нашу думку, високі показники волатильності говорять про: слабкий рівень політичної відповідальності партій, виявляють і зумовлюють формальність партійних програм і відсутність партійної ідеології та активне поширення популізму.

Також нам слід зупинитися на характеристиці партійного членства. Згідно з законодавством України політичні партії виступають об'єднанням членів, які для набуття свого статусу мають відповідати низці вимог і пройти відповідні процедури. На жаль, дослідники не мають ресурсу, який давав би нам правдиву інформацію про партійних членів. Тому ми змушені звернутися до результатів соціологічних опитувань, які регулярно проводив Інститут соціології НАН України.

Таблиця 4.

Динаміка рівня членства в політичних партіях України за даними Інституту соціології НАН України (1994–2020 рр.), %

1994	1996	1998	1999	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2014	2016	2018	2020
0,7	0,5	0,9	1,5	0,8	2,2	1,9	4,6	2,8	3,0	1,4	1,4	1,1	1,7

Джерело: [8, с. 249]

Матеріали таблиці (табл. 4) свідчать, що ситуація з кількістю членів є відносно динамічною. Зокрема, інтервал в один-два роки, в цілому ряді випадків, демонструє суттєві відмінності в чисельності партійців. Одночасно іншим ракурсом сприйняття наведеного показника буде оцінка його відповідності кількості громадян. Згідно з

даними Державного реєстру виборців у 2020 р. кількість громадян виборчого віку становила приблизно 28 млн осіб. Відповідно до обчислень соціологів це мало б дорівнювати 476–560 тисячам членів партій.

Ми здійснили інтерв'ювання членів політичних партій у Львівській області в листопаді–грудні 2021 року, які провели власних представників до обласної та міської рад [9]. У процесі інтерв'ю були отримані переважно оцінювальні параметри кількості членів парторганізацій: ВО «Батьківщина», «Європейська Солідарність», ВО «Свобода» та Народний Рух України окреслили в межах декількох тисяч; Українська Галицька партія – 450–500 членів; ВО «Самопоміч» – 180; «Голос» – близько 150; «Слуга народу» та «За майбутнє» – менше як 50. Решта політичних партій, які не пройшли до обласної ради, але брали участь у виборах до рад різного рівня, також досить скромно оцінили наявних членів. Так, новостворена партія «Варта», яка пройшла до Львівської міської ради й спиралася в процесі творення на представників декількох малих партій, раніше представлених в політичному житті регіону, оцінково нараховує менше ніж 100 партійців. А партія «Духовна Україна», як брала участь лише у виборах до Львівської міської ради, але регулярно, протягом низки останніх виборів декларує наявність близько 10 членів партії. Наведені показники підтверджують скепсис щодо гіпотетичної оцінки загальної кількості членів політичних партій України в межах 450–500 тисяч і свідчать про значно меншу кількість партійців, а відповідно, і частки членів партії в сукупності населення.

Одночасно необхідно окреслити й чинники, які зумовлені повномасштабною агресією РФ 24 лютого 2022 р. На нашу думку, це такі:

– по-перше, фактично всі політичні партії, за певним винятком партії «Слуга народу», припинили активну діяльність. Можемо використовувати інші синоніми – заморозили, або перебувають у латентному/приспаному стані. Фактично партійна робота на регіональному рівні зводиться до медійної активності окремих партійних депутатів, переважно Верховної Ради України. Одночасно означена активність може трактуватися, власне, як персональна активність, розрахована на майбутнє, коли публічно розкручена

особа буде мати кращі шанси на попадання в нові політичні проекти. Частині партійних депутатів властива позиція «партійних споживачів», яка виявляється у розв'язанні певних питань з допомогою партійної присутності в інститутах влади;

– по-друге, внаслідок війни ми очікуємо суттєвого звуження впливу основних олігархів України. Відповідно, вони не зможуть інвестувати у політичні партії та партійні проекти суми, які інвестували до війни;

– по-третє, суттєве скорочення економіки вплине на здатність бізнес-еліти інвестувати у партійні проекти. Розуміємо, що відмови від таких спроб годі чекати, але розмір вкладень суттєво скоротиться і, відповідно, політичне життя, особливо вибори, вже не будуть астрономічно коштовними, що відкриє нові можливості у політичному рекрутингу для представників громадянського суспільства;

– по-четверте, рішення Верховної Ради України, підтвержене Верховним Судом України у вересні 2022 р. про заборону діяльності проросійських партій, зокрема ОПЗЖ, та втрата депутатських мандатів частиною депутатів цієї партії символізували крах цілого політичного напрямку, орієнтованого на Росію. Факт війни й численні жахливі злочини російських загарбників мають суттєво обмежити русофільські політичні аспірації частини виборців в Україні;

– по-п'яте, соціологи фіксують потужний запит на зміни в країні в усіх сферах, у тому числі і в політиці. На це також буде впливати факт статусу кандидата і прагнення набуття членства в ЄС. Війна змінила основну частину громадян, і вони будуть переносити ці зміни в політичні партії. Безумовно, інерція має тяглість і не зникне одразу, і цьому ми маємо підтвердження, але запит на цивілізовану політику, в тому числі в партіях, може мати якісно новий рівень.

Усе це в сукупності, на нашу думку, свідчить про вичерпання ресурсу персоналістських/лідерських партій або про потужну кризу цієї моделі. Криза була помітна напередодні війни особливо щодо невідповідності частки наявних на національному рівні партій до загальної кількості зареєстрованих і великої частки регіональних партій, війна її зробила більш рельєфною і поглибила. Вихід з цього стану нам виявляється у можливому занепаді більшості наявних сьогодні політичних партій, які можемо

кваліфікувати як «старі партії». Вияв цього – відсутність електоральної підтримки цих партій і формуванням нових, які будуть орієнтовані на вираження групових інтересів. Одночасно криза української моделі масової партії впливає і на ставлення громадян до самого інституту політичної партії, що виявляється у низькому рівні довіри, про що свідчать результати соціологічних опитувань. Разом з тим, говорити про кризу інституту політичних партій в Україні ми не можемо внаслідок вагомості його у виборчому процесі. Відповідно, вдосконалення системи виборів не бачиться можливим без політичних партій. Тому ми можемо говорити про суспільний виклик у розвитку політичних партій, що має бути підставою подальшого розвитку демократії в Україні.

Бібліографічні посилання

1. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011.
2. Kirchheimer O. The Transformation of Western European Party in LaPalombara J. Weiner M. Political Parties and Political Development / edited by Joseph LaPalombara and Myron Weiner. Princeton Unoiversity Press. Princeton, New Jersey. 1966. P. 177–200.
3. Реєстр політичних партій. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31094 (дата звернення: 20.05.2022).
4. Центральна виборча комісія України. URL: cvk.gov.ua (дата звернення: 25.11.2022).
5. Закон України «Про політичні партії в Україні». URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#text (дата звернення: 10.01.2023).
6. Eatwell R. Conterporary Political Ideologies, New York – Londyn, 2014.
7. Romanyuk A., Lytvyn V. Electoral Performance of New Political Parties in Ukraine. The Context of Electoral Volatility at the Parliamentary Level (1998–2019). *Czech Journal of Political Science. Politologicky Časopis*. 2021. No. 3. P. 274–292.
8. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип. 7 (21). Київ, 2020.
9. Romanyuk A. Membership in Ukraine’s parties: membership crisis of the party model? *Studium Europy Środkowej i Wschodniej*. Półrocznik. 2021, No. 17. P. 6–21.